

РЕАЛІЗАЦІЯ БІЛЬШОВИЦЬКОЇ ПОЛІТИКИ В СРСР-УСРР (1920-1930 рр.): ОГЛЯД НОВІТНЬОЇ ЗАХІДНОЇ ІСТОРІОГРАФІЇ

У статті зроблено огляд новітньої західної історіографії, в якій висвітлюються проблеми: становлення тоталітарного режиму в СРСР-УСРР (у 1920-х – 1930-х рр.); запровадження сталінських кампаній індустріалізації, колективізації, розкуркулення та дається аналіз взаєминам селян і влади. Виявлено, що більшість матеріалів сучасних західних вчених, котрі аналізують події 1920-1930 рр. подаються у російському контексті і лише окремі роботи містять системний аналіз подій в УСРР.

Ключові слова: історіографія, індустріалізація, колективізація, розкуркулення, соціальний інжиніринг.

Західні вчені протягом другої половини ХХ – початку ХХІ ст. створили потужні інституції з дослідження процесу легітимізації більшовицької влади в СРСР у 1920-х – 1930-х рр. Друга хвиля західних дослідників «ревізійністської течії» зосередила увагу переважно на аналітиці, без домінування прорадянських або анти-радянських настроїв. Найчастіше свої матеріали західні науковці подають під кутом зору трансатлантистів та у контексті цінностей ліберальної демократії.

У загальному вигляді проблема полягає в тому, що довгий час більшість матеріалів, котрі аналізують події 1920-1930 рр., подавалися у російському контексті і лише окремі роботи містили аналіз подій, які відбувалися у зазначений період в УСРР. Ситуація змінилася на краще у 1970-ті роки. Українознавчі дослідження вийшли за межі українських емігрантських культурних інституцій були вмонтувані в академічний світ Заходу (зокрема, було створено Український науковий інститут Гарвардського університету та Канадський інститут українських студій Альбертського університету) [1, с.18].

Завдання статті – проаналізувати новітню західну історіографію, у якій висвітлюються проблеми становлення тоталітарного режиму в СРСР-УСРР (у 1920-х – 1930-х рр.) та дається аналіз взаєминам селян і влади.

У нашому огляді ми зупинимося переважно на тих працях, де окремі розділи або окремі матеріали містять системний аналіз суспільно-політичної ситуації в СРСР у 1920-1930 рр. та їх кореляцію із ситуацією в УСРР.

У працях американського дослідника Р. Пайпса «Росія при більшовиках» [2], «Три «чому» російської революції» [3] та англійського дослідника О. Файджеса «Народна трагедія: Російська революція, 1891-1924» (О. Figes «A people's tragedy: the Russian Revolution, 1891-1924») [4] відтворені процеси консолідації влади в руках більшовиків. І хоча у роботах майже відсутні матеріали безпосередньо про Україну, вони становлять інтерес аналітичними роздумами. Так, Р. Пайпс дав відповідь на три «чому» ро-

сійської революції: чому царизм впав, чому більшовики здобули владу, чому Сталін став наступником Леніна [5]. Зазначені праці Р. Пайпса викликали дискусію серед російських науковців. Так В. Голдін відніс Р. Пайпса до найбільш яскравих представників «тоталітарної» школи [6, с.25].

У «Н – Net Reviews in the Humanities and Social Sciences» Д. Прітті зробив комплексний аналіз праці «Народна трагедія: Російська революція, 1891-1924» англійського історика О. Файджеса [7]. Він зазначив, що «О. Файджес здатний донести до читача складну інформацію <...> На думку Д. Прітті, «Файджес мав рацію, що захоплення влади В. Леніним не було справжньою революцією, вона була неорганізованою і мала значний соціальний компонент, котрий не виконував наказів нової влади <...> Тому терор, на думку Леніна, мав захистити революцію» [8, с. 4-5]. Щодо постаті Й. Сталіна, то О. Файджес обґрунтував думку про неприпустимість реабілітації Сталіна.

Інтерес становить праця С. Сміта «Революція в Росії: короткий вступ» (S. Smith «The Russian Revolution: A Very Short Introduction»), де автор аналізує Лютневу та Жовтневу революції, народні повстання, політику військового комунізму та нову економічну політику. Автор вважає, що саме Й. Сталін запустив революцію згори, а це призвело до жорсткої індустріалізації, силовій колективізації <...> у подальшому режим еволюціонував вже до форми тоталітаризму [9, с.1]. На думку західного аналітика, економічний 1925 р. став апогеєм непу, часом, коли офіційна політика, яку проводив М. Бухарін й котру відкинув Й. Сталін, була найбільш позитивною для селянства, особливо заможного [10, с.1] (Прим. авт. М. Бухарін висунув гасло про те, що «соціалізм бідняків, – поганий соціалізм»). Погляди С. Сміта щодо місця і ролі М. Бухаріна в радянській історії частково перегукуються з дослідженням американського радянолога першої хвилі С. Коєна. Російський вчений Ю. Ємельянов відносить С. Коєна до перших радянологів-«ревізіоністів». Їх «ревізіонізм» зводився до перегляду спрощених оцінок Радянського Союзу в працях «тоталітарної школи» [11, с.58].

Варта уваги українських науковців книга Л. Штерн «Західні інтелектуали і Радянський Союз» (L. Stern «Western intellectuals and the Soviet Union, 1920-40»). Відома австралійська дослідниця робить спробу з'ясувати, чому у 1920-х – 1930-х рр. «західні інтелектуали були в захопленні від Радянського Союзу та довіряли йому. Що змусило західних інтелектуалів повірити в культурну і політичну домінанту Радянського Союзу перед Заходом та побачити в ньому єдину протидію фашизму» [12, с.1]. Саме у 20-х – 30-х рр. на Заході багато інтелектуалів виправдовували революційний терор більшовиків, котрий зумів забезпечити «виживання революції і республіки». Авторка наводить цитату Анрі Барбюса – автора «Under Fire». Диктатуру пролетаріату він назвав диктатурою розуму або свідомості («dictatorship: of Reason») та зауважив, що «кожна революція вводила конституцію через силу» [13, с.11]. На думку Л. Штерн, «час лояльності і підтримки СРСР на Заході за-

вершився у серпні 1939 р. після підписання договору про ненапад між СРСР і нацистською Німеччиною» [14, с.1].

На думку професора історії університету штату Флорида Р. Геллетлі, «Між першим диктатором Радянського Союзу і його майбутнім наступником не було значних теоретичних і політичних розбіжностей у сфері комуністичної доктрини, зокрема їхньою спільною рисою було масштабне і нещадне застосування терору» [15, с.30]. Автор вважає 27 грудня 1929 р. оголошенням «війни проти селянства» [16, с.179].

До нового покоління дослідників історії СРСР можна віднести французького вченого Н. Верта. У його підручнику «Історія радянської держави. 1900-1991 рр.» робиться спроба зрозуміти, наскільки важко було створити «новий соціум спільної долі». Науковець у вступній частині книги зазначав, що у своєму дослідженні він намагався дистанціюватися від загальних штампів висвітлення радянської історії, зокрема, від офіційної радянської історіографії, відповідно до якої СРСР ніколи не звертав, незважаючи на «помилки» та «великі жертви», зі шляху, котрий вів від «диктатури пролетаріату» до «розвинутого соціалізму» та побудови «нового світу». Французький дослідник намагався деідеологізувати, деполітизувати суперечки щодо СРСР, зрозуміти складні взаємовідносини суспільства та новонароджених соціальних інститутів, не розглядати як єдиний об'єкт аналізу політичну владу та засоби її встановлення, повернути реальне значення економічним та суспільним факторам [17].

Останніми роками спостерігається підвищення інтересу до дослідження управлінської спадщини СРСР 1920-1930 років. Стабільно зростає кількість науково-публіцистичних робіт, які містять порівняння економічних надбань Радянського Союзу та Сполучених Штатів. Все частіше проводиться думка про те, що високі темпи росту радянської економіки давали значний ресурс просування комуністичної ідеології і світовій гегемонії СРСР. Так, англійський професор Р. Барбрук в одному зі своїх виступів підкреслював, що «Радянський Союз, як і США, міг бути тільки першим. Коли Радянський Союз став другим, його було приречено на руйнацію» [18]. Американський вчений Ф. Фукуяма зазначає, що «погроза Хрущова догнати та поховати Сполучені Штати здавалася досить реальною». Як приклад, науковець наводить цифри зростання ВВП «з 1928 до 1955 рр. ВВП СРСР ріс темпами від 4,4% до 6,3% в рік та виріс наполовину так само швидко, як ріс ВВП США» [19, с.65].

У контексті нашого дослідження інтерес представляють праці науковців, що висвітлюють сталінську кампанію індустріалізації в СРСР, зокрема книги американського історика, політолога, радянолога, представника старшого покоління дослідників С. Коткіна «Магнітна гора: сталінізм як цивілізація» (Kotkin Stephen «Magnetic Mountain: Stalinism as a Civilization») та «СРСР: радянське суспільство епохи Горбачова» («Steeltown, USSR: Soviet society in the Gorbachev era»). У першій книзі, зокрема в розділі «Технологія тотальної мобілізації», автор пропонує роздуми про застосування со-

ціального інжинірингу в СРСР 1920-х – 1930-х рр. при здійсненні індустріалізації: «У Радянській Росії індустріалізація була не просто розвитком, і не просто війною, а класовою війною проти реальних і проти тимчасових ворогів, це потребувало організації усіх можливих методів, включаючи організоване насилья» [20, с.31-32]. У вступній частині книги «СРСР: радянське суспільство епохи Горбачова» науковець дає характеристику базових засад проведення індустріалізації [21, с.ХІІ].

Окреслена проблема частково досліджувалася С. Віткрофтом ще у першій частині «Документів для обговорення радянського проекту індустріалізації» (S. Wheatcroft «GREES Discussion Papers Soviet Industrialisation Project Series») [22].

У книзі провідного західного спеціаліста з радянської історії Дж. Хоскінга «Історія Радянського Союзу 1917-1941», котра була написана на основі документальних матеріалів і витримала одинадцять видань в Англії та США, показані головні чинники становлення радянської влади. Комплексне вивчення подій 1917-1941 рр. допомагає вченому охарактеризувати складну детермінованість тогочасних суспільних процесів. Варто зауважити, що Дж. Хоскінг досить скептично поставився до концепції «Homo soveticus» [23].

Британський дипломат, літератор, відомий західний дослідник радянської історії Р. Конквест у книзі «Жнива скорботи: Радянська колективізація і голодомор» на основі документальних джерел розкрив не лише жакливі картини колективізації, голодомору 1929-1933 рр., описав трагедію українського народу, народів Середньої Азії та Казахстану, Кубані, Дону і Волги, але й показав позицію Заходу на вищезгадані події. Дослідник також спробував дати відповідь на питання, «чи була у Й. Сталіна «українофобія» [24, с.244]. На думку Г. Касьянова, «вихід книги Р. Конквеста знаменував початок наукових дискусій на Заході, які тривають і донині» [25, с.24].

Інтерес становить ще одна праця Р. Конквеста «Роздуми над сплюндрованим сторіччям», де він пише, що саме ХХ ст. «виявилось першим, у якому групи, захоплюючи країни, діставали таку владу, що за допомогою державної машини накидали доктринально витворені помилки всьому суспільству» [26, с.107].

Окрема варто розглянути праці західних вчених, які акцентували свою увагу на негативних наслідках радикальних трансформацій селянського господарювання наприкінці 1920 – на початку 1930 рр. Канадська дослідниця Л. Віола у праці «Селянський бунт в епоху Сталіна: колективізація і культура селянського супротиву» розглядає протидію радянській владі на селі. Зокрема, боротьбу радянських селян проти колективізації вона подає як громадянську війну між містом та селом. Дослідниця визначила головним предметом аналізу «політику селянства в той період, коли воно усвідомило всі наслідки революції для села, оскільки головне протистояння в Росії завжди йшло не стільки між класами (в традиційному, західноєвропейському розумінні їх тут по суті не було), скільки між містом і селом, державою і селянством і його результат

ніколи не був однозначним» [27, с.7]. Тема відносин влади та українського селянства А. Віолою була розглянута у спільній публікації «Селянський опір колективізації та розкуркулюванню в Україні (1930 р.)» з українським науковцем В. Васильєвим. Авторами було зроблено висновок про те, що у «лютому-березні 1930 р. драматичний селянський опір, особливо в районах Правобережної України, зіграв ключову роль у зміні політичного курсу керівництва Компартії та на короткий час зупинив колективізацію» [28, с.435]. Норман М. Наймарк (Norman M. Naimark) у книзі «Геноциди Сталіна» проаналізував ситуацію в УСРР на початку 1930-х рр., зазначаючи, що майже половина усіх селянських повстань проти колективізації в 1930 р. відбулась в Україні [29, с.65].

Американський історик, фахівець з історії Східної Європи, зокрема історії України, Т. Снайдер у монографії «Криваві землі: Європа між Гітлером та Сталіним» окремі сторінки присвятив становищу українського селянства наприкінці 1920-х – на початку 1930-х рр. Науковець вважав, що «селянину, особливо українському, навряд чи подобалося вважати себе гвинтиком великих історичних перетворень. Навіть якщо селянин розумів кінцеву мету радянської політики, що мало ймовірно, він навряд чи її підтримував» [30, с.37]. Німецький історик Східної Європи Й. Баберовські у книзі «Червоний терор. Історія сталінізму» частину матеріалу присвятив селянству, життя якого у 1920-х рр. він описував, як «примітивне, брудне, коротке» [31, с.51].

Р. Осборн у праці «Цивілізація. Нова історія Західного світу» висунув припущення, що проектом, який похитнув єдність керівництва та уявлення про єдино вірний шлях руху, став «проект колективізації сільського господарства <...> Як з'ясувалось, встановлені норми неможливо було виконати, через два роки багато сільських районів залишилися без продовольства. На весну 1933 р. мільйони селян в Україні та у західних областях Росії – хлібному поясі Радянського Союзу – померли голодною смертю» [32, с.654-655].

Негативні наслідки сталінської політики колективізації, розкуркулення були досліджені у працях італійського науковця А. Граціозі. Він приділив значну увагу проблемам голоду в СРСР 1931–1933 рр. та українського Голодомору. Італійський вчений у статті «Голод у СРСР 1931-1933 рр. та український Голодомор: чи можлива нова інтерпретація?» зауважував, що «Сталін вирішив скористатися з голоду, аби дати урок селянам і Україні загалом» [33, с.120]. Публікація Дж. Мейса «Україна як постгеноцидна держава, або: як успадковані від СРСР структури блокують будь-які реальні реформи» [34] викликали гостру дискусію серед науковців. Західні дослідники теми, на думку Г. Касьянова, розробляли її переважно в площині наукових проблем і наукової риторики, хоча деякі дискусії й надалі мали присмак ідеологічного конфлікту між представниками «тоталітарної» і «ревізійністської» шкіл [35, с.131]. У серпні 2010 р. в Амстердамі на XXI Міжнародному конгресі історичних наук італійський історик А. Кажані проаналізував українські політичні дискусії щодо трактування Голодомору [36].

У серпні 2010 р. на XXI Міжнародному конгресі історичних наук, гаслом якого було «History is alive» (історія жива), серед головних тем обговорення була й тема «Падіння імперій». Науковці визначалися з концептуальними тенденціями висвітлення матеріалів. Головний акцент було зроблено на «глобальній історії» [37]. Отже, можна сподіватися, що об'єктивність висвітлення історичних подій та явищ стане першочерговою у дослідженнях істориків нового тисячоліття.

Список використаних джерел:

1. Касьянов Г. *Danse macabre: голод 1932-1933 років у політиці, масовій свідомості та історіографії (1980-ті – початок 2000-х)* / Георгій Касьянов ; Ін-т історії України НАН України. – К. : Наш час, 2010. – 271 с.
2. Пайпс Р. *Россия при большевиках* / Р. Пайпс. – М. : РОССПЭН, 1997. – 662 с.
3. Пайпс Р. Три «почему» русской революции. – Режим доступу: krotov.info/libr_min/16_p/ay/ps_04.htm.
4. Figes, Orlando. *A People's Tragedy: The Russian Revolution: 1891-1924*. London : Jonathan Cape, 1996. – 923 pp.
5. Пайпс Р. Три «почему» русской революции. – Режим доступу: krotov.info/libr_min/16_p/ay/ps_04.htm.
6. Голдин В.И. *Россия в гражданской войне. Очерки новейшей историографии (вторая половина 1980-х – 90-е годы)* / В.И. Голдин. – Архангельск : Изд-во «БОРГЕС», 2000. – 280 с.
7. H – Net Reviews in the Humanities and Social Sciences. Reviewed by Dave Pretty (University of Colorado at Boulder). Published on H-Russia (February, 1998). – Режим доступу: www.h-net.org/reviews/showpdf.php?id.
8. Там само.
9. *The Russian Revolution: A Very Short Introduction*. Contributors: S.A. Smith – author. Publisher : Oxford University Press. Place of Publication. – Oxford : Publication Year, 2002. – 192 pp.
10. Там само.
11. Емельянов Ю.В. *Заметки о Бухарине : Революция. История. Личность / Ю.В. Емельянов*. – М. : Мол. гвардия, 1989. – 320 с.
12. Ludmilla Stern, *Western Intellectuals and the Soviet Union, 1920–40: From Red Square to the Left Bank*. – London and New York : Routledge, 2007. – 269 p.
13. Там само.
14. Там само.
15. Геллетлі Р. *Ленін, Сталін і Гітлер: Доба соціальних катастроф* / Р. Геллетлі ; [пер. Анни Таращук]. – К. : В-во «Темпора», 2011. – 664 с.
16. Там само.
17. Верт Н. *История Советского государства. 1900-1991 pp.* / Н. Верт ; [пер. с фр.]. – М. : Прогресс-Академия, 1992. – 480 с.
18. Почепцов Г. *Комунікативний інструментарій контрольованого хаосу*. – Режим доступу: www.mediaosvita.com.ua/material/2904.
19. Фукуяма Ф. *Конец истории и последний человек* / Френсис Фукуяма ; [пер. с англ. М.Б. Левина]. – М. : АСТ ; М. : ХРАНИТЕЛЬ, 2007. – 588 с.
20. Kotkin, Stephen. *Magnetic Mountain: Stalinism as a Civilization*. – Berkeley : University of California Press, 1995. – P. 31-32.
21. Kotkin, Stephen. *Steeltown, USSR: Soviet society in the Gorbachev era / Stephen Kotkin* – University of California Press, 1992. – P. XII.
22. S.G. Wheatcroft «*GREES Discussion Papers Soviet Industrialisation Project Series*». Series SIPS. – Number 1, 1976.

23. Хоскінг Дж. История Советского Союза (1917-1941) / Дж. Хоскінг. – М. : ВАГРИУС, 1995. – 510 с.
24. Конквест Р. Жнива скорботи: Радянська колективізація і голодомор / Р. Конквест. – К. : Либідь, 1993. – 384 с.: іл.
25. Касьянов Г. Danse macabre: голод 1932-1933 років у політиці, масовій свідомості та історіографії (1980-ті – початок 2000-х). – 271 с.;
26. Конквест Р. Роздуми над сплюндрованим сторіччям / Роберт Конквест ; [пер. з англ. О. Мокровольський]. – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2003. – 371 с.
27. Виола Л. Крестьянский бунт в эпоху Сталина: Коллективизация и культура крестьянского сопротивления / Л. Виола ; [пер. с англ. А.В. Бардина]. – М. : РОССПЭН, 2010. – 367 с.
28. Там само.
29. Норман М.Н. Геноциды Сталина / М. Наймарк Норман ; [пер. з англ. В. Старка]. – К. : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2011. – 135 с.
30. Снайдер Т. Криваві землі: Європа поміж Гітлером та Сталінім : монографія / Тимоті Снайдер. – К. : Грані-Т, 2011. – 448 с.
31. Баберовскі Й. Червоний терор. Історія сталінізму / Йорг Баберовскі ; [пер. з німецької]. – К. : К.І.С., 2007. – 248 с.
32. Там само.
33. Граціозі А. Голод у СРСР 1931-1933 рр. та український Голодомор: чи можлива нова інтерпретація? // УІЖ. – №3, 2005. – С. 120-132.
34. Мейс Д. Україна як постгеноцидна держава, або: Як успадковані від СРСР структури блокують будь-які реальні реформи / Д. Мейс // Геноцид українського народу: історична пам'ять та політико-правова оцінка. – К. ; Нью-Йорк, 2003. – С. 246-267.
35. Касьянов Г. Danse macabre: голод 1932-1933 років у політиці, масовій свідомості та історіографії (1980-ті – початок 2000-х). – 271 с.
36. Національний комітет істориків України при НАН України. – Режим доступу: www.inst-ukr.lviv.ua/committee/.
37. Бибииков М.В. XXI Международный конгресс исторических наук в Амстердаме. – Режим доступу: dlib.eastview.com/browse/doc/24220032.

The newest western historiography review in which the problems of totalitarian regime formation USSR- USSR (in 1920-1930 s), introducing of Stalin's companies of industrialization, collectivization dispossession of the kulaks has been highlighted and analysis between the villagers and the power has been done.

Key words: *historiography, industrialization, collectivization, dispossession of the kulaks, social engineering.*

Отримано: 11.03.2013